

*Hume Librum nro Jono obt.
ut Alexander Polignavi
Homi. 5872. nre et Novemb.*

A PRONUNTIATIO

*Audomarus Talaesus retorikájának második könyve**

***Petrus Ramus** (*Pierre de la Ramée*, 1515–1572) francia gondolkodó egyes vélemények szerint Szent Ágoston és Kálvin mellett a legfontosabb szerepet játszotta a protestantizmus eszmevilágának kialakulásában. Legnagyobb hatást logikai rendszerével gyakorolt, erre épült retorikája.

A ramusi retorika a klasszikus szónoklattanokkal ellentétben két részből, elocutióból és pronuntiatióból áll. A rendszer legteljesebb, az utókor számára mértékadónak tekintett megfogalmazása a mester halálának évében megjelent kiadás, amelyet barátja és tanítványa, Audomarus Taleus (Omar Talon) rendezett sajtó alá, Ramus egyetemi előadásai nyomán. A középfokú iskolák használatára 1595-ben, Speyerben adták ki a munka rövidített változatát. Fordításunk ennek alapján készült.

A magyar változat közreadását indokolja a retorika óriási hazai népszerűsége. A protestáns iskolákban Magyarországon a XVIII. század közepéig a rámista retorika jelentette az ékesszólástant. Az előadásra vonatkozó tudnivalók felelevenítése bizonyára korunkban sem haszontalan.

I. Fejezet

A pronuntiatio¹ fontossága

A trópusokkal² és a figurákkal³ kimerítettük az elocutio⁴ szabályait, (erről szólt a retorikai kézikönyv első része), térjünk most át e tudós mesterség másik részének, a pronuntiationak a tanulmányozására.

A pronuntiatio az elocutio megfelelő előadása. A retorikai mesterségnek erre a részére Aristoteles hívta fel először a figyelmet⁵, és hogy milyen sok múlik rajta, azt a színészek példájával bizonyította: az ő tolmácsolásukban sokkal nagyobb tetszést aratnak a költemények, mint ha maguk a költők adnák elő szerzeményeiket.

Cicero⁶ is ezt mondja a szónokról szóló művének harmadik könyvében, amikor az elocutio hatását erősítő elemekről beszél: „De mindez az előadástól függ. A szónoklatban az előadásnak van a legnagyobb szerepe: enélkül a legkiválóbb szónokot is semmibe vehetik, az előadásban valamennyire is járatos előadó pedig a legkiválóbbakat is megelőzheti. Azt mondják, hogy amikor Demosthenestől megkérdezték, hogy mi a legfontosabb a szónoki beszédben, ő első-, második-, és harmadsorban is ezt tartotta a legfontosabbnak. De ennél is jobban tetszik nekem az, amit Aeschines mondott. Mikor igazságtalanul elítélték, és Athénből eltávozott, Rhodoszra ment, ahol – úgy mondják – a rhodosziak arra kérték, hogy olvassa fel híres beszédét Ctesiphon ellen, akit Demosthenes védett. Meg is tette. Másnap azt kérte, hogy hadd olvassa fel azt is, amit ellenfele, Demosthenes adott elő Ctesiphon védelmében. Mikor ezt kellemes és fenséges hangon felolvasta, mindenki el volt tőle ragadtatva. Mire ő megjegyezte: Hát még ha őt magát hallottátok volna, akkor hogy ámulnátok?” Ezzel elég világosan kifejezte, hogy mennyi minden múlik az előadáson, ha más szájából másnak tűnik ugyanaz a beszéd.

A fordító jegyzetei

1. pronuntiatio magyarul: előadás, felékesítés (Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika. Bp. 1988.)
2. tropus: szókép (K.M.R.)
3. figura: alakzat (Finály Henrik: A latin nyelv szótára. Bp 1884.)
4. elocutio: kifejezés (K.M.R.)
5. Arisztotelész: Retorika III.I.
6. Cicero: De oratore III.LVI.213.

Hiszen gyöngé szónokok is gyakran arattak már babért az ékesszólás terén előadásmódjuk érdemével; és sok tehetséget tartottak már gyöngé szónoknak gyatra előadó-képessége miatt⁷. A legjobb példa erre Hortensius, aki sokáig a legkiválóbb szónok volt, aztán Ciceróval egyenrangú, végül örökösen csak második. Élőszóbeli ékesszólásának híre miatt művei olyan sokáig fennmaradtak, hogy nyilvánvalóan kellett lennie valami megnyerőnek az előadásában, amit aztán az olvasók már nem tudtak benne megtalálni⁸.

A retorikának ezt a részét különösen jogosan illetik Platon és Aristoteles szemrehányásai és minden szófacsarás, fortély⁹ megtalálható ebben a részben. De ennek a nagy mesterségnek korunkban hiányoznak a mesterei; nincsen Phonascus, Scenicus histrio, Lanista, Palaestricus¹⁰, Demosthenes és Cicero, azaz igazi szónok, akinek a példája nyomán gyakorolhatna, aki ékesszólást tanul. Így tehát ezen a területen annál nagyobb buzgalomra van szükség, hogy élő mesterek nincsenek, és a könyvekbe nyomtatott tanításból sincs túl sok.

II. fejezet

A hang szabályozása

A pronuntiatióknak két eleme van: az egyik a hang, amiről pronuntiatióknak, a másik a taglejtés, amiről actióknak is hívják. Az egyik a fülünkre, a másik a szemünkre hat, márpedig majd minden ismeretünket ezzel a két érzékszervünkkel szerezzük.

Beszéljünk előbb a hangról! Először is ennek kell megfelelőnek lennie, utána kell figyelemmel lennünk mindarra, és gyakorolnunk mindazt, ami ebből következik. Így arra vigyázzunk, hogy

7. Cicero: A szónok. 17. – Kárpát Csilla fordítása.

8. M. Fabius Quintilianus szónoklattana tizenkét könyvben. Fordította: Prácser Albert. Bp. 1913. – A továbbiakban: Q. Q.XI.III.8.

9. Az eredetiben itt szereplő görög szavakat is magyarra fordítottuk.

10. ezek nem tulajdonnevek, hanem foglalkozások:

phonascus = ének- és szavalástanító

scenicus histrio = színpadi színész

lanista = vívómester, gladiátoroktató

palaestricus = küzdésmester, edző

minden, amit kimondunk, a szavak értelmének megfelelően legyen mondva¹¹. A hangra vonatkozóan egy általános szabály van: ne legyen se túlságosan mély, se túlságosan magas, mert a tompa mormogás minden figyelmet ellankaszt; a másik véglet pedig, ha valaki kiabál, elég nagy ostobaság¹². A megfelelő hangot tehát a két véglet között kell megtalálni. Cicero azt mondja, hogy: „a hang szabályozásának semmi sem használ jobban, mint a sűrű változtatás, és semmi sem veszélyesebb, mint a megfeszített, szünet nélküli erőlködés. Mi az, ami kellemesebb lehet a fülnek, és hasznosabb az előadásnak, mint a váltakozás, a változatosság és az összefüggőség? A hang ilyesfajta szabályozásában Gracchus igen járatos és körültekintő volt. Egy eryxi rabszolgája – képzett és tapasztalt ember – állt mögötte észrevétlenül, azért, hogy ha ő a gyűlésen beszélt, egy elefántcsont sípba fújva élénkségre serkentse, ha elhalkult, vagy csillapítsa, ha túlságosan elragadtatná magát. Tudniillik mindenkinek van a hangterjedelmében egyfajta középső tartomány – ez egyénenként különbözik – és innét kellemes és hasznos a hangot fokról fokra emelni. Mert otrombaság kezdettől fogva kiáltozni, hiszen ez éppen a mondandó nyomatékosítására való. Van bizonyos határa a fokozásnak, ami mégsem olyan, mint a legélesebb kiáltás. A síp ezt a határt nem hagyja átlépni, és visszatart a további erőlködéstől. A másik irányban, a hang mélyítésében is van egy ugyanilyen alsó határ, ameddig le lehet ereszkedni a hangskálán. A hangzás változatossága és valamennyi lehetőségének kihasználása biztosítja egyrészt a saját működését, másrészt az előadást is kellemesé teszi. De sípost otthon kell hagynunk, és gyakorlatunk során csak gondolnunk szabad a szokásra¹³.

Ez a kiegyensúlyozottság; az ezzel ellenkező monotoníát Quintilianus is kerülendőnek tartja Ciceróval együtt. A hangzásbeli változatosság szabályozója a lélek szándéka kell hogy legyen. Az előadás legfőbb alapja ugyanis az, hogy a hang a lélek tolmácsa és követe. A hangok ugyanis olyanok, mint a lant húrjai, és úgy szólnak, ahogy a lélek érzései pendítik őket.

11. Q. XI. III.89. Q: itt és tovább= Quintilianus

12. Q. XI. III. 45.

13. Cicero: De oratore. III.LX.224-225.

III. fejezet

A hang az egyes szavakat illetően

A hang szabályait tehát az egyes szavakat illetően, vagy az egész mondat vonatkozásában tárgyaljuk. Az egyes szavak előadásáról ezt írja Quintilianus „Nézzük csak például Cicero ama jeles beszédének elejét, melyet Milo védelmében mondott; nem kell-e úgyszólván minden szakasznál változtatni az arckifejezést, bár maga a tekintet ugyanaz marad: *Ámbár attól tartok, bírák, hogy szégyen volna félelmet mutatni, mikor ily bátorlelkű, derék férfiú mellett akarok szót emelni.* Bár ezen egész helynek hangja tartózkodó és higgadt, mert nemcsak bevezetés, hanem védettje sorsáért aggódo szónoknak a bevezetése; mégis lehetetlen, hogy a szónok valamivel bátrabban neki ne eressze a hangját, mikor ezt mondja: *Íly bátorlelkű, derék férfiú mellett, mint e szavaknál: Ámbár attól tartok, vagy Hogy szégyen volna, vagy Félelmet mutatni.* Már a második lélegzetvételnél erősödni kell a hangnak egyrészt a természetes nekilendülés miatt, mikor utána már bátrabban merünk beszélni, másrészt azért is, mert itt már Milo nagylelkűségét kezdi festeni: *És semmiképp sem járná, ha akkor, mikor T. Anniust magát jobban aggasztja a haza üdve, mint saját sorsa.* Utána olyan magamagának tett szemrehányásféle következik: *Én az ő ügyének védelméhez hasonló nagylelkűséggel járulni nem tudnék.* Majd e keményebb megrovást tartalmazó szavak jönnek: *Mégis e szokatlan bíróságnak szokatlan képe szinte félelmetes látvány az embernek.* A következőket pedig már úgyszólván teli tüdővel mondja: *Mert bárhová fordítja szemeit, hiába keresi a fórumon az eddig dívott szokásokat s a törvényszékek ősi eljárási módját.* Sőt, ami utána jön, már szinte bő és terjedelmes: *Mert nem környezi hallgatóság, mint máskor szokta a ti gyűlésteket.* Ezzel meg akartam mutatni, hogy nemcsak a beszéd nagyobb részeiben, hanem még a kisebb szakaszokban is van valami változatosság az előadás hangjában, hiszen enélkül nem volna semmi különbség a fontosabb és kevésbé fontos dolgok között.”¹⁴ Ezeket írja Quintilianus az egyes szavak előadását illetően. Ebben a vonatkozásban kell megjeleníteni a tropusok használt fajtáinak. Így lehet tisztábban és világosabban megérteni az iróniát és a metaphorát.

IV. fejezet

A hang zeneisége

A mondat egészének előadásáról lesz most szó, ami magába foglalja a figurák minden fajtáját és megnyilvánulását. A szóalakoknak minden kétséget kizáróan van dallamuk, mivel valamennyi megragadható a megszámlálható ütemességben és ismétlődésben. Nézzük mit mond erről Cicero és Quintilianus!

„A beszédben is lappang ugyanis valami rejtett zeneiség” – mondja Cicero az Oratorban –; „nem a phrygiai és a cariai szónokok beszédeinek szinte éneklő befejezéséről van szó, hanem arról, amiről Demosthenes és Aeschines is említést tesz, amikor egyik a másik szemére veti a hajlékonyan változó hanglejtést. Demosthenes még sok egyebet is kifogásol Aeschinesben, noha nemegyszer elbűvölő és csengő hangúnak mondja őt.”¹⁵ Ezt írja Cicero.

Quintilianus a következőket mondja, amikor az éneklő hangról beszél: „Ide tartozik a hangnak az a dallamos hullámozása, amelyet Demosthenes és Aeschines kölcsönösen szemére vetettek egymásnak; márpedig ez éppen nem érdemel megrovást, mert éppen az, hogy mindegyik kifogásolja a másikban, bizonyítja, hogy mindketten éltek vele. Nem hiszem ugyanis, hogy akár amaz a Marathonnál, Plataeánál és Salamisnál elesett hősök emlékére tett esküjét egyszerű szavakba foglalta volna, akár, hogy emez közönséges beszélgetés hangján siratta volna Thebae pusztulását”¹⁶. Eddig az idézet Quintilianustól. Ez alapján megérthetjük, hogy a szónokok a beszéd úgynevezett zeneiségét a hanglejtés hajlékonysága és a hangok kellemessége szerint alkalmazták, ami kétségkívül teljes egészében benne van ezekben a szóalakokban. De mégis maga a zeneiség a gondolatalakzatokkal és a szándék minden más megnyilvánulásával együtt jelentkezik.

14. Q. XI. III. 47-51.

15. Cicero: A szónok. 18.

16. Q. XI. III. 168.

V. fejezet

A hang felemelése és leengedése

A beszéd egészében az a hang felemelése vagy leengedése, ami az egyes szavakban a prosodia.

Példa az éles hangra a Ligarius védelmében mondott beszédből: „Lásd, Caesar, mennyire nem rettegek! lásd, nagylelkűségednek és a bölcsességednek minő fénye árad reám, midőn előtted beszélek! Amennyire csak bírom fennen kiáltom, hogy jól meghallhassa a római nép: miután kitört a háború, óh Caesar, sőt már jó részben folyamatban is volt, én, semminemű erőszak által se kényszerítve, meggyőződésemmel, szabad akaratom folytán mentem azon fegyverekhez, melyeket ellened ragadta.”¹⁷ Itt a szónok maga is utal a hang felemelésére.

A gúnyolódás hangja ettől elütő és ugyszólván az emberi hangskálán kívül esik; amit a görögök keserű gúnynak neveztek; ez módfelett csípős, szinte túlcsap az emberi hang természetén. Mikor a Rabiriust védő Cicerót kihozta sodrából az ellenfelet éltető tömeg, így szólt: „Semmi ilyesfajta kiabálás nem ijeszt meg engem, sőt inkább bátorít, mert elárulja, hogy bár vannak ostoba emberek, számuk csekély. Higgyétek el nekem, hogy az a római nép, amelyik most hallgat, soha nem választott volna engem consullá, ha olyannak ismerne, aki megijed a ti kiáltásokatoktól. Hogy lecsillapodott a hangzavar! Miért nem tartjátok féken a hangozókat, ostobaságotok árulóját, kicsiségetek tanuját?”¹⁸ Az idézet eleje ugyan nyugodtabb, de az utolsó szavak már ezt a maró gúnyt tartalmazzák.

A mély és öblös hangra találunk példát a második Philippicában: „Ki ne tartaná ezt szégyenletesnek még akkor is, ha lakoma közben, féktelen tivornyázásaid során történt volna? De hogy a római nép gyülekezetében, hivatalos teendői végzése közben, a lovasság főparancsnoka, akinek még büffentenie is szégyen volna, borszagot árasztó ételdarabokkal hányta tele az ölet és a bírói emelvényt.”¹⁹ Összefoglaló visszatekintésben: mindent elnyújtva kell ejteni, a magánhangzókat elhúzni, a torkot

17. Cicero: Pro Ligario III. 6-7. – ford.: Cicero Q. XI. III. Ligarius és M. Marcellus mellett mondott beszédei. Ford.: Dr. Boros Gábor. Bp. 1905.

18. Cicero: Pro Rabirio VI. 18.

19. Cicero: Antonius ellen. Második Philippica. XXV; Maróti Egon ford.

tágra nyitni, hogy még a korábbinál is elrettentőbbnek tűnjön az ocsmányság²⁰.

A visszafogott és mérsékelt hangra példa a Ligarius védelmében mondott beszédből: „Mert Tubero, mit akart a kivont kardod a pharsalusi csatában? ki mellének irányzá hegyét? mi volt célja fegyvereidnek? mi volt szándékod? szemed, kezed, telkednek tüze mire tört? mire törekedtél? mit óhajtottál?”²¹

VI. fejezet

Az érzelmek hangjai

Amiről eddig volt szó, majdnem minden érzelemben közös; az egyes érzelmekben megragadhatók bizonyos sajátságok, amelyeknek lüktetését és ütemét a hangok fejezik ki. Így más-más érzelmek kifejezésére más-más hangot használunk. Aristoteles előtt beszélt már erről Trasymachus, Aristoteles hivatkozik is rá. Úgy tűnik, nem Aristoteles fordított először figyelmet erre, különösen, hogy ebben a témában ő említi Trasymachust.

Tehát: részvétkeltésnél a hang lágy és elnyújtott, szaggatott, siránkozó, miként a gracchusi beszéd eme részében: „Hová forduljak én szerencsétlen? hová siessek? talán a Capitoliumra? Hiszen testvéreim vérében úszik! inkább haza? hogy szerencsétlen, jajveszékelő anyám, kétségbeesését lássam?” Akik ezt hallották – mondja Cicero – úgy meghatódtak a tekintetétől, a hangjától és a viselkedésétől, hogy, bár ellenségei voltak, nem tudták visszatartani könnyeiket.²²

A haragot kifejező hang az előbbi ellentéte: metsző, indulatos, gyakran elfuló: második Philippica: „S az a kiváló ékes-szólás, amikor csupaszon szónokoltál! Van, ami ennél gyalázatosabb, förtelmesebb, minden büntetésre méltóbb? Netán arra vársz, hogy böködéssel térítsünk magadhoz?”²³ Ha nem vagy teljesen eltompulva, szavaimnak marcangolniuk kell, véresre kell se-

20. Q. XI. III. 167.

21. Cicero: Pro Ligario III. 9.

22. Cicero: De oratore III. LVI. 214.

23. Cicero: Phil. 2., XXXIV.

bezniük téged. Félek, hogy kisebbíteni találom a legkiválóbb férfiak dicsőségét, elkeseredésemben mégis kijelentem: van-e nagyobb méltatlanság, mint az, hogy még mindig él az, aki felajánlotta a diadémot, mikor mindenki egyetért abban, hogy jogosan ölték meg azt, aki elutasította.” Ilyen hangot kíván az elhallgatás²⁴:

„Tán eget és földet ti akartok összezavarni?” stb. A félelemben és a szégyenkezésben a hang elhalkul és akadozik:

„Parmeno, Láttára fázom, reszketek” (Ter. Eun.)²⁵

Ilyen hangon kezdődött Cicero több szónoklata, ahogyan Deiotarus védelmében is: „Bár, Caius Caesar, a beszéd kezdetén minden fontosabb ügyemben hevesebben szoktam indulatba jönni, mint ahogy azt a szokás vagy életkorom megkívánná, ám ebben az ügyben annyi minden zavar engem, hogy amennyire Deiotarus védelmére buzdít a hűségem és a gyakorlottságom, annyira vissza is tart tőle az alkalmtól való félelem.”²⁶

Az örömhöz gyenge, lágy, áradozó, örvendező hangok keltenek. Ilyen Aeneas hangja, midőn a Trója pusztulását ábrázoló faliképet szemléli:

„nézte, a könnye kicsordult és szólt: Mondd csak, Achátés, van még oly hely a földön, amit nem tölt be a gyászunk?

Nézd Priamus képét. Itt is dícséret a díja.

Tudnak sírni a tárgyak, meghatják a halandót.

Nincs már félni mitől, nagy hírünk hozza az üdvöt.”²⁷

A szánakozáskeltés vágya nélküli fájdalom mély és belülről jövő, a hanggal enyhülést keres. Piso elleni beszéd²⁸: „Emlékszel-e a lakomára, mikor négy óra felé Caius Pisoval együtt megérkeztem hozzád? Te nem tudom miféle csapszékéből jöttél ki, fejed be volt takarva, bocskorban voltál, és azzal a bűdös szájjal gusztustalan moslékszagot leheltél ránk. Egészségi állapotodra hivatkoztál, hogy – mint mondtad – borral készült orvosságokkal kezeled magad. Mi

24. Vergilius: Aeneis. Ford.: Kartal Zsuzsa. Bp. 1987.

Ramus megtehetette, hogy egy elegáns „stb.” odabiggyesztésével nem idézte tovább a szöveget, mert akkoriban még mindenki tudta, ismerte, hogy mi következik, hiszen a retorikakönyvek kedvenc példája volt a QUOS EGO az aposiopesisre (hallgatás). Hadd idézzem a részletet legalább műfordításban: „Tán eget és földet ti akartok összezavarni? / Hát ki parancsol néktek a szélvészben, melyik isten? / MAJD EN...! – most az a sürgősebb, hogy szűnjön a hullám –”

25. Terentius: Eunichus (A herélt) 83-84. sorok (a magyarban: 89-90.) Publius Terentius Afer Vigjátékai. Ford.: Kis Sándor. Bp. 1895.

26. Cicero: Pro Deiotaro I.1.

27. Aen. I.459-463.

28. Cicero: In Pisonem VI.13.

akkor ezt elfogadtuk magyarázatul, (mit tehettünk volna mást?) egy kis ideig álltunk a te kocmaszagodban, aztán igen gyalázatos válaszaiddal és ocsmány bőfögéseiddel távolítottál el minket.”

Ha hízelegni akar, ha vallomást tesz, bocsánatot kér, könyörög, akkor a hang szelíd és szerény.

(Aen.): „Éppen előlem futsz? Jobbodra, s e könny, mire kérlek,

hisz mi maradt más hátra nekem még, ő nyomorultnak, megkezdett nászunkra, a házasságra könyörgök, hogyha veled jót tettem, s bármim kedves előtted, szánandó házam hulltán meg kell könyörölnöd.

Hát könyörülj, kérlek, hogy változtasd meg a terved.”²⁹

Ennyit a hang szabályozásáról az egyes szavakat és az érzelmeket illetően. Mindezek gyakorlására Quintilianus azt tartja a legjobbnak, ha könyv nélkül megtanulunk minél különbözőbb szövegeket, amelyekben mindenféle hangváltás előfordul, és ezt minden nap elmondjuk úgy, mintha átélnénk, hogy egyszerre minden lehetőségre készüljünk³⁰. Cicero így javította ki hanghordozási hibáját: Eleinte minden beszédét megszakítás nélkül, minden változtatás nélkül, hangját a legnagyobb mértékben megerősítve és teste egész erejének megfeszítésével adta elő. De Görögországot és Asiát bejárva, miután mindenféle szónokokat meghallgatott, ennek az orvosságnak az alkalmazásával végül nemcsak gyakorlottabb szónokként tért vissza, hanem szinte olyan volt, mintha kicserélték volna.³¹ Idővel igen elterjedtté vált az a gyógy mód, hogy a lakomák miatt naplemente után masszíroztatták magukat, és meghatározott hosszúságú sétákat tettek. „Gyengülő hangom felfrissítése miatt kell sétálnom” írja majd idős korában Atticushoz. Quintilianus hozzáfűzi még mindehhez a kenekedést, a szerelemben és az evés-ivásban való mértékletességet.³²

29. Aen. IV.314-319.

30. Q. XI. III. 25.

31. Cicero: Brutus XCI.313-314.

Cicero Brutusa. Ford.: Posch Árpád Bp. 1903.

32. Q. XI. III. 19.

VII. fejezet

Az actio fontossága

Mindeddig a hangról beszéltünk. Hátravannak még a szabályai a taglejtésnek, (amit Quintilianus chironomiának nevezett,) és az actionak, ennek a bármiféle hangnál nagyobb erejű képességnek. Mindabban ugyanis, ami az actióhoz tartozik, van valami természetadta erő, ezért a tudatlanokra, a köznépre, és az idegekre is ez van a legnagyobb hatással. A szó ugyanis csak azokra hathat, akiket ugyanaz a nyelvközösség kapcsol össze, és a szellemesen megfogalmazott mondatok általában nem kerülnek el az éleseszű emberek figyelmét. Az actio, ami nyilvánvalóan kifejezi a lélek érzéseit, mindenkire hatással van, hiszen ugyanazok az indulatok hevítenek mindnyájunkat, és felismerjük ezeket másokon is, és értelmezzük is őket. A legjobb bizonyíték erre a pantomimes, aki hangok nélkül, pusztá taglejtésekkel ad értésére mindent a nézőnek. A különféle népek között uralkodó nagy nyelvezavarban úgy gondolom, hogy ez az egyetlen közös emberi nyelv³³. Sőt még az állatoknál is, akik jelzésekkel fejezik ki az érzéseiket, de még az élettelen tárgyaknál is, hiszen így beszélnek a néma képek és szobrok. Tehát a taglejtés a test beszéde, és Cicero nagyon helyesen a test ékesszólásának nevezi.³⁴ Ezen a területen a legnagyobb buzgalmat a két legnagyobb szónok, Demosthenes és Cicero tanúsította. Demosthenes nagy tükörbe nézve szokta taglejtéseit kidolgozni. Bárhogy is mutatta a tükörképét a fénylő felület, csak a saját szemének hitte el az eredményt.³⁵ Sőt még egy satyrjátékost is mesterévé fogadott ebben a mesterségben. Cicero is alkalmazott színészeket, akik ennek a tudománynak legjobb ismerői, ezek Roscius komikus és Aesopus tragikus színészek voltak. Quintilianus a hőskort felidézve szól a chironomiáról, amit vizsgált már Socrates is, és amit Platon is a polgári erények közé sorolt. Tehát erre sem Aristoteles figyelt fel először.

33. Q. XI. III. 87.

34. Cicero: A szónok 17.

35. Q. XI. III. 68.

VIII. fejezet

A test egészének taglejtései

Itt a legfontosabb szabály, hogy a hang minden változásához igazodjon a taglejtés. Nem színész módjára kell ejteni a szavakat, az egész témát és tartalmat nem eljátszani kell, csak jelzésszerűen kifejezni. A szónok mozgásának erős és férfias hajlékonyságát ne a színpadról, színészekről, hanem a küzdőtérrel és a fegyverekkel szerezze. A szónok tehát egész testének mozgásával és törzsének férfias hajlékonyságával irányítsa magát³⁶, és taglejtését inkább az értelemhez, mint a szavakhoz szabja.³⁷

A hadonászó mozgás nevelés. Sextus Titius olyan furcsán és összevissza mozgott, – ahogy a Brutusban áll, – hogy valami különös táncot találtak ki, és ezt Titiusról nevezték el.³⁸ Hortensius is éppígy színésznek nevezték a legismertebb táncosnő, Dionysia nevére, ahogy Gellius írja³⁹; Cicero azt mondta róla, hogy a mozgásában és a taglejtéseiben több művészetet használ, mint amennyi egy szónoknak elég. Nekik a túlzásba vitt buzgóságot róják fel, de a test helyzete legyen emelkedett és fenséges a természetnek megfelelően, ugyanis a természet

„embernek fölemelt orcát és adta parancsát,

hogy föl a csillagokig pillantson, az égre tekintsen.”⁴⁰

Az ingadozás és a tétozás azonban ezzel ellentétben áll, és hogy mennyire nem szép, arra jó példa Curio közismert mozgása, amit Julius – ahogy a Brutusban⁴¹ írva van, – „örök időkre találóan jellemzett, egyszer meglátván őt, amint egész testével ide-oda libegett, azt kérdezte tőle, hogy *ugyan ki látott már embert ladikból szónokolni?* Ilyenféle megjegyzést tett Caius Sicinnius is, mocskosszájú egy ember, de fölötte élcés. ... Ez az ember ugyanis néptribunus korában Curio és Octavius consulokat a népgyűlésbe idézte. Itt Curio hosszasan beszélt, mialatt tisztársa, Cneus Octavius, aki tagjait fájlalta, kötőkkel bekötözve és sok

36. Cicero: A szónok 17.

37. Q. XI. III. 89.

38. Cicero: Brutus LXII.225.

39. Gellius: Noctes Atticae I.5.3.

40. Ovidius: Átváltozások. 85-86. – Devecseri Gábor ford.

41. Cicero: Brutus LX. 216-217.

gyógyító irral megkenve ott ült mellette. *Sohase hálálkodhatol eléggé tisztársadnak, Octavius, – szolt ekkor Sicinnius – mert ha ő szokása szerint nem hányja-veti magát, úgy téged itt ma megesznek a legyek.*”

IX. fejezet

A fej, az arc és a szemek mozgása

Ennyit a test egészének taglejtéseiről; a testrészeknek nemkülönbön megvan a saját szabályrendszerük. A legfőbb szerepe a fejnek van, már csak a fizikai elhelyezkedése miatt is.

A lehajtott fej megalázkodásra és szerénységre vall. A költő ezzel a mozdulattal fejezi ki a királynő hódolatát:⁴²

„Didó most lesütötte szemét és gyorsan eképp szolt:”⁴³ A szerénységnek ugyanezt a gesztusát mutatja be Homeros Odysseus példáján, aki – mint mondja – földre sötött szemmel, s királyi pálcáját mozdulatlanul tartva állott, míg csak meg nem eredt ékesszólásának viharzó áradata.⁴⁴ Ezzel a gesztussal azonos az, amikor a bevezetésekben Cicero félelmet mutat; ezt tanúsítja ebben a beszédében is: „Bár, Caius Caesar, a beszéd kezdetén”⁴⁵ stb.

A tekintetnek mindig kísérnie kell a taglejtést, kivéve, ha valami rosszallást vagy elhárítást akar kifejezni, hogy elutasítást mutassunk.

Aen. III: „Istenek, ezt a csapást el, messze vegyétek”

Aen. I. „Én biz,e tiszteletet nem is érdemlem meg”⁴⁶

De csak magát a fejet mozgatni, vagy sűrűn bólogatni a színpadi rendezők szerint is hiba.⁴⁷ Fájdalmukban a homlokukat Cicero szerint a szónokok, Quintilianus szerint a színészek szokták leszegni.

De mindent az arc és a tekintet fejez ki: itt legnagyobb hatal-

42. Q. XI. III. 69.

43. Aen. I.561.

44. Q. XI. III. 158.

45. I.: 26.

46. Q. XI. III. 70. – az itt szereplő Aeneis-idézeteket (III.265-? ; I.335.) is a Quintilianus-fordításból vettem.

47. Q. XI. III. 71.

ma a szemnek van. Az arc a lélek képmása, a szem a lélek árulója⁴⁸. Ezért arckifejezésed ne legyen ügyetlen és mesterkéltsé; ahányféle érzés van a lélekben, annyiféle kifejezésnek kell lennie a szemben, annyiféle jelzése és változata kell, hogy legyen. Cicero a Pisoban a szemek mozgásán gúnyolódik: „amikor megkérdeztelek” – mondja, – „hogya mit gondolsz a Végasztalásaimról, komoly szerző, azt hiszem Calatinus vagy Africanus vagy Maximus, de nem vagy Caesonius Semiplacentius, vagy Calventius felelted egyik szemöldöködet a homlokodba emelve, a másikat meg az álladba süllyesztve; nem tetszett neked a kegyetlenség.”⁴⁹ A komédiában ilyen maszkja van a hol indulatos, hogy higgadt apának, mivel az orr, ajak, áll, nyak, váll hasonló fokú eltérése már inkább fogyatéknak számíthat⁵⁰.

Demosthenes rángatta a vállait. Erről a hibájáról – mint mondják, – úgy szokott le, hogy amikor szónokolt, szűk emelvényre állt, fölülről a válláig egy lándzsa lógott le, és valahányszor a beszéd hevében elfeledkezett magáról, egy-egy ilyen szűrés figyelmeztette.⁵¹

X. fejezet

A kar, a kéz, és az ujjak mozgása

Az előrenyújtott kar mintegy dárdája a beszédnek, leginkább összefüggő, terjedelmesebb részek előadásához illik, mint mikor valamit ékeesebb nyelven s nagyobb szóbőséggel kell előadni, mint például: „Élettelen sziklák, s vadon pusztaságok megszólalnak az ő szavára” oldalra ki kell lendülnie a karnak, s mintegy katonás taglejtésekkel együtt ömlik a beszéd ajkainkról.⁵²

A bal kart, ha ezzel valamilyen mozdulatot teszünk, csak annyira szabad emelni, hogy könyöknél körülbelül derékszöget alkosson.⁵³ A kéz pedig nem olyan jelentős, a szavakat az ujjakkal követni nem annyira kifejező, csak azért fontos, mert

48. Cicero: A szónok 18.

49. Cicero In Pisonem VI.14.

50. Q. XI. III. 74.

51. Q. XI. III. 130.

52. Q. XI. III. 84. – az itt szereplő Cicero-idézet: Pro Archia VIII.

53. Q. XI. III. 141.

enélkül csonkának tűnne az előadás⁵⁴. Míg ugyanis a test többi tagjai csak támogatják a beszélőt, a kezek szinte maguk beszélnek. (Pers, Sat.4.)

„S hogyha a népnek vad dühvel felgerjed epéje,
késztet a lelked, hogy kezedet fennséggel emelve
intsd nyugalomra hevét.”⁵⁵

A bal kéz egyedül soha nem mozog⁵⁶, gyakran kíséri azonban a jobbkez mozdulatát. A kezek ilyesfajta összjátékával kell előadni a gracchusi tanácsstalanságot: „Hová forduljak én szerencsétlen”⁵⁷ stb. Hogy milyen hatásos a kezek együttes mozgása, azt a költő példája mutatja: (Aen. I.):

„felsőhajt és két tenyerét odatárja az égnek:
Ó boldog, háromszor, négyszer is az, ki atyái
színe előtt a magas Trónjánál lelte halálát!”⁵⁸

A költő itt leírta a taglejtést. Ám a színészek szokása a kezükkel siránkozni.

Ennyit magáról a kézről. Az ujjak is képesek bizonyos gesztusokra. Az a leggyakoribb mozdulat, amikor a középső ujjat a hüvelykujj alá hajtjuk be, úgy, hogy a többi három ujj kinyújtva marad⁵⁹, néha a két középső ujj kerül a hüvelykujj alá, a mutatóujjat pedig ki szokták nyújtani⁶⁰, (Crassus ezzel lelkének fájdalmát, Antonius pedig a tudatos támadást szokta kifejezni).

A mutatóujjat főleg feddésre és mutatasra használjuk, innen van a neve is; a befelé fordított és váll felé néző kéz kissé megörbített mutatóujjal az állítás erősítésére szolgál, a föld felé fordítva sürget, néha számlálásra használjuk.

Szerény hangú előadáshoz nagyon illő taglejtés az, amikor a négy felső ujj hegyét fesztelenül összefogjuk, s az arc vagy a mell irányában magunk felé hajlítjuk a kezünket, majd innen lefelé eresztve, s kissé előbbrenyújtva kiegyenesítjük. Quintilianus úgy véli, hogy így kezdte Demosthenes Ctesiphon védelmére mondott beszédének ama tartózkodó és szerény bevezetését; szerinte így tarthatta a kezét Cicero is e szavaknál: „Ha van bennem egy kis szónoki tehetség, bírák, hogy mily csekély, magam érzem” stb. És

54. Q. XI. III. 85.

55. Persius: Negyedik szatíra 6-8. Persius és Iuvenalis: Szatírák. Ford.: Muraközy Gyula. Bp. 1977.

56. Q. XI. III. 114.

57. Q. XI. III. 115.

58. Aen. I. 93-96.

59. Q. XI. III. 92.

60. Q. XI. III. 93.

bár az ujjak mozgása igen fontos, Cicero mégis megtiltja, hogy bármiféle kifejezése legyen az ujjaknak, és hogy az ujjperc valamit is számítsen.⁶¹

Előfordul az olyan testtartás is, ami a szobroknál a békéltető póza szokott lenni: fejét jobb válla fölé hajtja, ezt a karját a fül mellől kinyújtva, kezét fenyegetően kiegyenesített hüvelykujjal kiterjeszti. Ezt a testtartást leginkább azok kedvelik, akik dicsekszenek vele, hogy felemelt karral szoktak szónokolni⁶².

XI. fejezet

A mell a comb és a láb mozgása

A hátralévők legismertebb hibái: a kidüllesztett mell és has⁶³; Quintilianus szerint színpadias dolog a mellkast verni⁶⁴. A saját csípőit verdesni (amit a közhit szerint Cleon hozott először szokásba Athénban), ma is divatban van, és természetes kifejezője a bosszankodásnak, s a hallgatók éberségét is fokozza⁶⁵.

Ami a lábakat illeti, itt az állásra, s járásra kell ügyelni⁶⁶. Nevetséges, ha a szónok jobbra-balra ingadozva hol egyik, hol másik lábára áll. A lábbal való toppantás helyénvaló a vitáknál, a kezdésnél és a befejezésnél⁶⁷. Megengedhető a szónoknak a járkálás, de ritkán, és csak közügyekben, ekkor nagy és tágas tér áll rendelkezésére, ahol sok bíró van, tehát a senatusban is, ahol több van, és a népgyűlésben is, ahol még több⁶⁸. De ide-oda lótni-futni nagyon ízetlen dolog, s igen szellemesen kérdezte Flavius Virginius egyik szofista ellenfelétől, hogy hány ezer lépést szónokolt⁶⁹.

Ennyit a test taglejtéseiről, ami a nagy szónokok számára az ékesszólásnak egészen csodálatraméltó eszköze volt. Ezek, ha

61. Q. XI. III. 96. – a Cicero-idézet: Pro Archia I.

62. Q. XI. III. 119.

63. Q. XI. III. 122.

64. Q. XI. III. 124.

65. Q. XI. III. 123.

66. Q. XI. III. 124.

67. Q. XI. III. 128.

68. Cicero: A szónok 18.

69. Q. XI. III. 127.

szembefordultak ellenfeleikkel, akik finnyáskodva lenézték az efféle műfogásokat, innét is merítették érveket. Mikor Cicero Callidius ellen beszélt, aki tagadta a taglejtések jelentőségét, ellenérvként azt is felhozta, hogy Callidius a neki készített veszedelemről oly egykedvűen, oly szelíden és erénytelenül, mindenféle testmozgás kísérete nélkül beszélt, „Ám vajon Marcus Callidius,” – mondja – „ha nem merőben a te koholmányod volna minden, te akkor így adnád elő? Te, aki ékesszólásoddal fenyegető veszedelmek ellenében oly keményen szoktál megvédeni más embereket, te akkor, amikor tenmagad ellen fordul a veszély, így egykedvű tudnál maradni? Hol van itt nyoma a fájdalomnak, hol itt a lélek nekihevülése, amely még a némákból is kicsalja a jajszt, a panaszt? Sem lelki, sem testi rázkódásnak semmi nyoma nálad, sem homlokodhoz nem kaptál kezedd, sem csípődre nem ütöttél, sőt még, ami már csak a legkevesebb, lábaddal sem toppantottál. Épp ezért is tehát olyannyira nem tudtad lángra gyújtani a mi kedélyeinket, hogy alig állhattuk meg, hogy itt helyben el ne aludjunk.”⁷⁰ Így róttá meg Cicero Callidiust a maga utcájában, mint valami diáktársát a retorika iskolájában, aki – hogy mondta – nem volt elég törekvő és tudatos.

Fordította:

Lektorálta, az előszót írta:

Tóth Tünde, Zalaegerszeg

Bartók István, Budapest

70. Cicero: Brutus LXXX. 278.